

18. Пересопницьке Євангеліє 1556-1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик/ Вид. підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Наук. редактор В. В. Німчук. Видання друге, доповнене. – К., 2011. – с.699: іл.
19. Прищепи Б. А. Західнослов'янські елементи у культурі населення Волині IX–XIII ст. / Б. А. Прищепи // Слов'янський вісник. Міжвід. наук. зб. – Рівне, 1998. – Вип. I. – С. 108–111.
20. Прищепи Б. А. Розкопки на посаді Пересопниці / Б. А. Прищепи // Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 рр. – К., 2003 – С. 232–234.
21. Прищепи Б. А. Дослідження посади літописної Пересопниці у 2002–2003 рр. / Б. А. Прищепи // Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр. – К., 2004. – С. 267–270.
22. Прищепи Б. А. Дослідження Пересопниці / Б. А. Прищепи // Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр. – Запоріжжя: «Дике Поле», 2005. – С. 259–262.
23. Прищепи Б. А. Археологічні дослідження багатой садиби на посаді княжої Пересопниці / Б. А. Прищепи // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. записки РДГУ. – Вип. 8. – Рівне, 2006. – С. 65–75.
24. Прищепи Б. Ювелірні вироби з Пересопниці доби середньовіччя / Б. Прищепи // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Вип. IV. – Рівне, 2006. – С. 159–166.
25. Раппопорт П. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв./П. Раппопорт.– Л: Наука, 1967. – 241 с.
26. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв / Б.А. Рыбаков. – М, 1982. – С.288. 87.
27. Терський С.В. Пересопниця. Краєзнавчий нарис. Монографія / С.В. Терський. – Рівне, 2003. – 158 с.
28. Терський С. Топографія храмів Княжої Пересопниці / Княжа доба: історія і культура // С. Терський // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.–Львів, 2014.– Вип. 8.– С. 235-242.
29. Терський С.В. Лучеськ X-XVст.: Монографія /С. Терський.- Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 252 с.
30. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська русь / О.П. Толочко, П.П. Толочко.– К., 1998.– 349 с.
31. Франклин С., Шепард Д. Начало Руси. 750-1200 / Под ред. Д.М. Буланина // С. Франклин, Д. Шепард.– С.–Петербург, 2009. – 670 с.
32. Шейко В. «Культура України: в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі (історико-методологічні аспекти)» / В. Шейко.– К., 2011. – 624 с.;
33. Шеломенцев-Терський В. Работы на городище летописной Пересопницы /АО // В. Шеломенцев-Терський. – М.: Наука, 1985. – С. 438-439.
34. Штейнгель Ф. Р. Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897-1900 гг. //Ф.Р. Штейнгель.– Киев.– № 4.– С.145-148.
35. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / Краєзнавчий словник — від найдавніших часів до 1914 р. — Вінніпег, 1984. — Т. 1. — 597 с.

УДК 902(477. 84-21)

І. Кирилюк

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОРОГОБУЖА

В статті проаналізовано історію археологічних розкопок міста Дорогобужа епохи Київської Русі. Пам'ятки Дорогобужа привернули до себе увагу дослідників ще в XIX ст. Основні археологічні джерела були здобуті під час робіт в 1982–2003 рр.

Ключові слова: *Дорогобуж, князівська фортеця, місто, планувальна структура.*

The article analyzes the history of archeological excavation of the town Dorogobuj of the Ruse period. Memorial objects of Dorogobuj were drawn to the attention of researchers already in the 19th c. The main archeological findings were discovered in the course of the archeological excavations in 1982-2003.

Key words: *Dorogobuj, prince fortress, town, planned structure.*

Нині велике видовжене вздовж дороги село, а колись давньоруське княже місто, Дорогобуж має багату історію. Для дослідження його давнього минулого можна опиратися на дві групи джерел – це писемні джерела, які підтверджують існування міста в давні часи і археологічні матеріали, котрі беззаперечно характеризують рівень достатку і матеріальну культуру населення в різні історичні періоди.

Перша письмова згадка про Дорогобуж відноситься до 1084 р. [3, с. 196]. Тоді воно було віддано великим князем київським на князювання Давиду Ігоревичу, але втім місто виникло значно раніше і згадується в Правді Ярославичів у зв'язку з подіями 1068 р. [7, с. 324]. Після смерті Давида Ігоревича (1112 р.), місто переходить з рук в руки. В літописах Дорогобуж згадується більше 20 разів. В кінці XII ст. місто втрачає своє значення столиці князівства та центра Погорини і стає залежним від князів Пересопницьких.

Це літописне місто привернуло увагу дослідників ще в кінці XIX ст., коли тут вперше і були обстежені пам'ятки князівських часів. Першу окрему розвідку, присвячену історії Дорогобужа, опублікував у 1872 році Л. Рафальський. Автор переказує літописні повідомлення про події, у зв'язку з якими згадується Дорогобуж у кінці XI – на початку XIII ст. та коротко розповідає про життя міста і монастиря у XVI–XVII ст. робота містить цікаві описи пам'яток старовини.

Перші археологічні дослідження в Дорогобужі провів у 1901 р. О. А. Фотинський [9, 1902]. В публікації подано опис городища і його схематичний план. Доданий до роботи план городища викликає особливий інтерес, адже це перша спроба відтворити систему укріплень середньовічного міста. На ньому позначено багаторядну лінію оборони городища з боку р. Горині, а також нанесено південно-західну ділянку оборонного валу городища, яка згодом була перетворена на систему терас. О. А. Фотинський розкопав траншеями курган поблизу городища. Його насип мав висоту близько 5 м і діаметр 13 м. У верхніх шарах насипу було виявлено без інвентарні поховання у дерев'яних трунах. Траншеї не були доведені до підшови насипу кургану і через відсутність знахідок розкопки було припинено.

У 1960 році Дорогобужське городище обстежив П. О. Раппопорт. Було виготовлено план пам'ятки. На думку дослідника, городище включало кілька площадок на північному краю берегової тераси. Східна частина центральної (північної) площадки розмірами 70×100 м визначена ним як дитинець, а східна площадка, вірогідно, була окольним містом [6, с. 65, 66].

В. В. Ауліх у 1968 році провів археологічні дослідження в Дорогобужі у зв'язку із загрозою руйнації пам'ятки у ході будівництва колгоспного цегельного заводу. До звіту про ці роботи додано якісний топографічний план Дорогобужського городища в межах дитинця та південно-східної площадки окольного міста. Були виявлені археологічні знахідки, які автор датував від X–XI ст. до початку XX ст. Відкрито три ями господарського призначення, датовані X–XI, XII–XIII та XIV–XV ст. Вчений констатував, що давньоруський культурний шар на цій ділянці дитинця значно пошкоджений спорудами [1, с. 297, 298]. На схід від городища, на посаді виявлено різночасові знахідки, зокрема, матеріали X–XIII ст., а також дві господарські ями X–XI ст. і XII–XIII ст. За результатами досліджень цю територію було дозволено використовувати під кар'єр.

Наприкінці 70-х р. XX ст. на городищі почала працювати археологічна експедиція Рівненського обласного краєзнавчого музею. Дослідження були проведені під керівництвом Ю. М. Нікольченка (1972, 1973, 1975, 1980 рр.) та Б. А. Прищепи (1982–1985, 1987–

1995 рр.). У різний час в розкопках брали участь працівники музею та краєзнавці М. М. Гордієнко, Т. О. Пономарьова, Є. Л. Лупенко, А. М. Українець, В. О. Кузьменко, В. І. Юрін, Т. В. Бикова.

У 1982–2003 рр. за 15 польових сезонів відкрито 1930 кв. м площі середньовічного міста в межах городища і посаду [4, с. 15]. Найбільші за обсягом археологічні роботи були проведені на вцілілій частині дитинця. У 1982–1990 рр. досліджено 990 кв. м суцільної площі південно-східного розкопу та ще 169 кв. м площі окремими розкопами. Виявлено культурні нашарування та об'єкти X–XIII ст., перекриті культурним шаром литовсько-польської доби. У південній частині дитинця в розкопі № 21 археологічні роботи проведені на площі 234 кв. м. За час розкопок Дорогобужа експедицією зібрано велику колекцію археологічних матеріалів та наукової інформації, що дозволяє відтворити різні періоди розвитку поселення, зокрема процес становлення середньовічного міста від часу побудови перших укріплень до розгрома міста татаро-монголами в 40-х роках XIII ст.

У 1988 р. загоном архітектурно-археологічної експедиції Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР під керівництвом Г. А. Пескової були проведені дослідження Успенської церкви. Встановлено, що рештки домонгольської церкви, орієнтованої по лінії захід-схід, виступають східною частиною на 8 м за межі існуючої церкви XVI ст. Південна і західна стіни цих церков знаходяться в одній площині. Досліджено фундаменти, кладку стін будівлі, зібрано матеріали про планування та етапи будівництва храму домонгольського періоду [4, с. 15].

Тож завдяки археологічним дослідженням вдалося в значній мірі з'ясувати історію розвитку Дорогобужа від кінця I тисячоліття нової ери до пізнього середньовіччя, відтворити історичну топографію поселення в різні періоди розвитку. Узагальненням археологічних досліджень в Дорогобужі стали монографії Б. Прищепи та Ю. Нікольченка «Літописний Дорогобуж в період Київської Русі» (1996 р.), Б. Прищепи «Дорогобуж на Горині у X–XIII ст.» (2011 р.), в якій показано складний процес історичного, соціально-економічного та культурного розвитку населення Західної Волині X–XIII ст. На підставі писемних джерел та матеріалів багатьох археологічних досліджень автори розглядають історію, господарство, побут і культуру визначного міста Русі-України – Дорогобужа Волинського.

Дорогобуж складався з дитинця, окольного міста, посаду. В найближчій окрузі, в місці переправи через Горинь, заходилося селище (поблизу села Подоляни) та фортеця (біля села Горбаків). Дитинець і окольне місто розташовані на високому місці при впадині безіменного струмка в Горинь. Вигідні для оборони природні умови були доповнені спорудженнями системи укріплень, основу яких складали земляні вали і рови. Археологічні джерела дозволяють стверджувати, що вал дитинця було насипано в кінці X ст. Значні роботи по реконструкції валу дитинця були проведені в першій половині XI ст. В кінці XI – на початку XII ст. в центрі дитинця викопали колодязь, який мав перш за все оборонне значення. Ці заходи що проводилися для посилення обороноздатності міста, ймовірно, здійснені в часи князювання в Дорогобужі Давида Ігоревича (1100–1112 рр.).

Дослідники історії Київської Русі приділяють велику увагу розробці питань виникнення та розвитку давньоруських міст. Успіхи цих досліджень в значній мірі пов'язані з проведенням масштабних археологічних розкопок. Розширення джерельної бази дозволило визначити нові завдання у вивченні давньоруського міста, яке було не лише осередком вищих духовних і матеріальних цінностей суспільства, але перш за все було, найважливішою його соціально-економічною структурою, що визначала характер і темпи державного та суспільного розвитку [8].

В ході проведених багаторічних розкопок Дорогобужа отримані археологічні джерела, які дають можливість вивчати матеріальну культуру населення, характер житлового і господарського будівництва, окреслити основні етапи розвитку цього середньовічного поселення.

Можна виділити наступні етапи археологічних досліджень Дорогобужа. На першому етапі, в другій половині XIX – на початку XX ст. були проведені перші обстеження пам'яток часів Київської Русі в с. Дорогобуж, здійснені невеликі розкопки поховальних пам'яток, складено план городища. На другому етапі, в 60–70 рр. XX ст. детальні обстеження Дорогобужського городища були проведені П. О. Раппопортом (Ленінград), В. В. Ауліхом (Львів), значні розкопки здійснила експедицію Рівненського краєзнавчого музею під керівництвом Ю. М. Нікольченка. На третьому етапі, в 80–90 рр. XX ст. робота експедиції була продовжена, а Дорогобужська експедиція стала базою археологічної практики студентів-істориків Рівненського державного гуманітарного університету.

Джерела та література

1. Ауліх В. В. Дослідження Галича і Дорогобужа // Археологічні дослідження на Україні в 1969 році. – К.: Наукова думка, 1972. – Вип. IV. – С. 294–298.
2. Літопис Руський за Іпатським списком. Переклав Л. Махновець. – Київ: «Дніпро», 1989. – 591 с.
3. Полное собрание русских летописей. (Ипатьевская летопись). – М., 1962. – Т. II. – 938 с.
4. Прищепя Б. А. Дорогобуж на Горині у X–XIII ст. / Б. Прищепя. – Рівне, 2011.
5. Прищепя Б. А., Нікольченко Ю. М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині у X–XIII ст. – Рівне, 1996. – 248 с.
6. Раппопорт П. А. Военное зодчество западно-русских земель X–XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1967. – № 140. – 241 с.
7. Тихомиров М. Н. Древнерусские города. – М., 1956. – 477 с.
8. Толочко П. П. Древнерусский феодальный город / П. Толочко. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
9. Фотинский О. А. Дорогобуж Вольнский // Труды общества исследователей Волины.–Житомир, 1902. – Т. 1. – С. 3–91.

УДК 277.4(091)(477.81)

Л. Бородинська

ЦЕРКВА ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ У М. КОСТОПОЛІ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ

На основі низки документів та спогадів висвітлено історію однієї з найдавніших і найчисельніших громад євангельських християн-баптистів на Рівненщині. Церква ЄХБ у м. Костополі, яка почала відлік своєї історії 1925 р., пережила час утвердження у міжвоєнному двадцятилітті та переслідування у період атеїзації радянського режиму. У добу незалежності спільнота отримала можливість активно займатися соціальною діяльністю та забезпечувати духовне і кількісне зростання.

Ключові слова: євангельські християни-баптисти, церква, Костопіль.

Based on the number of documents it was highlighted the history and memories of one of the oldest and most numerous communities of Evangelical Christians-Baptists in Rivne region. Baptist Church in the city Kostopil, which was established in 1925, experienced a consolidation in the interwar period of twentieth and persecution during the atheism of Soviet regime. During the period of independence, the community gained the opportunity to engage in social activities and to provide spiritual and numerical growth.

Key words: Evangelical Christians-Baptists, church, Kostopil.